

Εισαγωγή

Κατά το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας της, η δυτική πολιτική θεωρία αδιαφόρησε για τις γυναίκες. Σπάνια εμφανιζόμαστε στις αναλύσεις για το ποιος έχει ή θα έπρεπε να έχει την εξουσία· όσες φορές καταδéchτηκε να μας προσέξει, συνήθως υπερασπίστηκε τον αποκλεισμό μας από τις δημόσιες υποθέσεις και τον περιορισμό μας στο σπίτι· μόνο ελάχιστες φορές μάς αναγνωρίστηκε ότι είμαστε ζώα πολιτικά, άξια σοβαρής μελέτης. Ακόμα και σήμερα, αυτός ο αποκλεισμός του μισού ανθρώπινου είδους συχνά είτε διαιωνίζεται είτε απορρίπτεται ως ασήμαντη παράβλεψη, ενώ τυχόν ανισότητες ανάμεσα στους άνδρες και τις γυναίκες εκλαμβάνονται ως ήσσονος πρακτικής σημασίας ή θεωρητικού ενδιαφέροντος. Αντίθετα, το μεγαλύτερο μέρος της φεμινιστικής πολιτικής θεωρίας υποστηρίζει ότι οι γυναίκες και η κατάστασή τους κατέχουν κεντρική θέση στην πολιτική ανάλυση· ρωτάει γιατί σε σχεδόν όλες τις γνωστές κοινωνίες οι άνδρες φαίνεται να έχουν περισσότερη εξουσία και προνόμια από τις γυναίκες, και πώς αυτό θα μπορούσε να αλλάξει. Είναι δηλαδή μια *στρατευμένη* θεωρία, που επιδιώκει να κατανοήσει την κοινωνία προκειμένου να την αμφισβητήσει και να την αλλάξει· στόχος της δεν είναι η αφηρημένη γνώση, αλλά η γνώση που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την προώθηση και τη διαμόρφωση της φεμινιστικής πολιτικής πρακτικής.

Ο όρος «φεμινιστής/φεμινίστρια» πρωτοεμφανίστηκε στην αγγλική γλώσσα κατά τη δεκαετία του 1880, υποδηλώνοντας την υποστήριξη στα ίσα νομικά και πολιτικά δικαιώματα των γυναικών με τους άνδρες. Έκτοτε, ο όρος περιέλαβε κι άλλες σημασίες, και εξακολουθεί να προκαλεί έντονες αντιπαραθέσεις: στο βιβλίο αυτό θα τον χρησιμοποιήσω με την ευρύτερη και γενικότερη σημασία για να αναφερθώ σε κάθε θεωρία ή θεωρητικό που αντιλαμβάνεται τη σχέση μεταξύ των φύλων ως σχέση ανισότητας, υποταγής ή καταπίεσης, κρίνοντας ότι μάλλον είναι πρόβλημα πολιτικής εξουσίας παρά γεγονός της φύσης, και ότι αυτό το πρό-

βλημα είναι σημαντικό για την πολιτική θεωρία και πρακτική. Θα τον χρησιμοποιήσω επίσης κατά περίπτωση για να συμπεριλάβω τους σύγχρονους συγγραφείς που διερευνούν τις έννοιες που συνδέονται με τη «γυναίκα» και τους τρόπους με τους οποίους αυτές οι έννοιες κατασκευάζονται, και οι οποίοι όμως αρνούνται ότι μπορούμε να κάνουμε λόγο για «γυναίκες» ή «άνδρες», ως σταθερές πολιτικές ταυτότητες.

Τα κεφάλαια που ακολουθούν εξετάζουν ένα μέρος της ιστορίας της φεμινιστικής πολιτικής θεωρίας, από τους μεσαιωνικούς χρόνους μέχρι σήμερα. Δεν ισχυριζόμαστε ότι είναι ολοκλήρωμένα, εν μέρει διότι δεν υπάρχει χώρος για να περιλάβουμε τα πάντα, αλλά και επειδή η πλούσια κληρονομιά της φεμινιστικής σκέψης εξακολουθεί διαρκώς να ανακαλύπτεται. Είναι επίσης σημαντικό να θυμόμαστε ότι η άποψή μας για το παρελθόν όπως και το ενδιαφέρον μας γι' αυτό αναπόφευκτα φιλτράρονται από τα ενδιαφέροντα που έχουμε στο παρόν, και ότι αυτά μας βοηθούν να προσδιορίσουμε ποια επιμέρους γεγονότα απ' όσα συνέβησαν παλιότερα θα τα ανακαλέσουμε στη μνήμη μας και θα τα παρουσιάσουμε ως ιστορία. Έτσι, οι ιδέες των συγγραφέων που παρουσιάζονται στο βιβλίο αυτό είναι κάποιες ιδέες που έφτασαν ως εμάς με την πάροδο του χρόνου, και οι οποίες επιζούν και σήμερα. Αυτή η δεύτερη έκδοση διαφέρει από την πρώτη στο ότι αφιερώνει μεγαλύτερο χώρο στις μαύρες φεμινίστριες, οι πρώιμες φωνές των οποίων πλέον αποκαθίστανται, και οι απόψεις τους αποδεικνύονται όλο και πιο σημαντικές για ολόκληρη τη φεμινιστική σκέψη. Η ενσωμάτωση των πρόσφατων εξελίξεων στη φεμινιστική σκέψη σημαίνει επίσης ότι επανεξετάσαμε πολλές ενότητες· ειδικότερα, η συζήτηση για τη μετανεωτερικότητα δεν μπορεί να περιληφθεί απλώς στο τελευταίο κεφάλαιο, αλλά διατρέχει ολόκληρο το βιβλίο.

Σήμερα είναι ευρέως διαδεδομένη η αντίληψη ότι οποιαδήποτε απόπειρα να κατασκευάσουμε μια «μεγάλη αφήγηση» είναι όχι μόνο άστοχη αλλά και ξεπερασμένη, κι εν πάση περιπτώσει είναι σαφές από καιρό ότι δεν μπορούμε να αντιληφθούμε τις φεμινιστικές ιδέες με τους όρους της ευθείας γραμμικής εξέλιξης και ομοιόμορφης προόδου. Οι γυναίκες συγγραφείς συχνά έπρεπε να αγωνιστούν πολύ σκληρά για ν' ακουστεί η φωνή τους, και καθώς δεν είχαν κάτι αντίστοιχο με τον «κανόνα» των λευκών ανδρών της μεσαίας τάξης, οι ιδέες τους συχνά διαγράφθηκαν από την ιστορία. Αυτό σημαίνει ότι οι νέες γενιές φεμινιστριών

συχνά έπρεπε να αρχίσουν σχεδόν από το μηδέν· σημαίνει επίσης ότι αν και κάποια πρώιμα γραπτά ίσως να φαίνονται αφελή και απλουστευτικά, μερικές φορές μπορεί να αποδειχτούν εντυπωσιακά «διαχρονικά» και συναφή με τη σημερινή ζωή. Πολύ συχνά μάλιστα είναι γραμμένα με τόσο πάθος και πνεύμα που λάμπουν στους αιώνες και αντανakλώνται στη βιωμένη εμπειρία των γυναικών: έτσι οι δυσκολίες που αντιμετώπιζε η Mary Wollstonecraft στην προσωπική της ζωή, η απαρέσκεια της Elizabeth Cady Stanton για την οικιακή ζωή, ή η απόρριψη του «καθωσπρεπισμού» από τη Simone de Beauvoir δεν είναι απλώς ενδιαφέροντα βιογραφικά στοιχεία, αλλά ενδέχεται να επηρεάζουν τόσο τις θεωρίες τους όσο και τη δική μας αντίληψη γι' αυτές.

Η εξέλιξη της φεμινιστικής σκέψης όχι μόνο ήταν δυσανάλογη, αλλά συνεπαγόταν και βαθιές θεωρητικές διαφωνίες. Αυτές εν μέρει αντανakλούν τις ποικίλες ανάγκες και αντιλήψεις των γυναικών σε διαφορετικές κοινωνίες και καταστάσεις, αλλά και πηγάζουν από τη θεμελίωση του φεμινισμού σε ανταγωνιστικές ιδεολογικές παραδόσεις. Μολονότι έχει πλέον καθιερωθεί να ταξινομούμε διαφορετικούς τύπους φεμινισμού ανάλογα με τις υποτιθέμενες θεωρητικές αφετηρίες τους, γίνεται επίσης ευρέως δεκτό ότι αυτές οι απόπειρες επιβολής τάξης στην τόσο σύνθετη φεμινιστική σκέψη συσκοτίζουν τη ρευστή, αποσπασματική και αλληλεξαρτώμενη φύση της. Παρ' όλ' αυτά, χρειάζεται ν' αρχίσουμε από κάπου, και αν χειριστούμε με προσοχή την ταξινόμηση και αναγνωρίσουμε τους περιορισμούς της μπορεί να αποδειχτεί ένα κατάλληλο σημείο αφετηρίας μέσα στο λαβύρινθο των φεμινιστικών ιδεών. Έτσι, τα κεφάλαια που ακολουθούν βασίζονται στην καταρχήν αναγνώριση πολυάριθμων μεγάλων κλάδων της φεμινιστικής σκέψης. Ωστόσο, πρέπει πάντα να θυμόμαστε ότι η «πραγματικότητα» ποτέ δεν μπορεί να αναπαρασταθεί πλήρως μ' αυτό τον τρόπο, αλλά και ότι τα γενικά πρότυπα συχνά καταρρέουν καθώς οι ιδέες κάνουν ξαφνικά την εμφάνισή τους σε απίθανα σημεία, και ακόμα και μεμονωμένοι συγγραφείς συχνά διατηρούν ταυτόχρονα αντιφατικές απόψεις.

Έχοντας υπόψη αυτές τις επιφυλάξεις, βλέπουμε ότι ενώ οι προγενέστερες εκφράσεις της φεμινιστικής συνείδησης γενικά άντλησαν από τις θρησκευτικές παραδόσεις για να υποστηρίξουν την αξία των γυναικών, οι κοσμικές φιλελεύθερες ιδέες για τα ίσα δικαιώματα ήταν όλο και πιο πρόσφορες από τον 17ο αιώνα, και τις χρησιμοποίησαν οι φεμινί-

στριες για να υποστηρίξουν ότι οι γυναίκες έχουν δικαίωμα στην εκπαίδευση, την εργασία, την πολιτική συμμετοχή και την πλήρη νομική ισότητα. Αυτές οι αξιώσεις για ίσα δικαιώματα μέσα στην υπάρχουσα κοινωνία εκ πρώτης όψεως φαίνονται ξεκάθαρες. Μολονότι στο παρελθόν συνάντησαν έντονη αντίσταση, σήμερα εν πολλοίς γίνονται αποδεκτές στη Δύση, όπου λειτουργούν σαν κάποιου είδους «άγραφο δίκαιο» για τον δημόσιο διάλογο ως προς τα ζητήματα του κοινωνικού φύλου. Ωστόσο, οι γυναίκες εξακολουθούν να βρίσκονται σε υποδεέστερη θέση παρά το γεγονός ότι απέκτησαν νομικά δικαιώματα και, όπως θα δούμε, η λογική της κατάστασής τους συχνά ώθησε τα «φιλελεύθερα φεμινιστικά» επιχειρήματα προς πολύ πιο ριζοσπαστικές κατευθύνσεις.

Τουλάχιστον από τις αρχές του 19ου αιώνα, κάποιες φεμινίστριες υποστήριζαν ότι στόχος δεν πρέπει να είναι τα ίσα δικαιώματα μέσα σε μια άνιση ταξική κοινωνία, αλλά ότι η αληθινή ισότητα για τις γυναίκες προϋποθέτει κάποιου είδους σοσιαλιστική κοινωνία που θα βασίζεται στη συνεργασία και τον κολεκτιβισμό παρά στον ανταγωνισμό και τον ατομικισμό. Επιπλέον, αρκετές άλλες ισχυρίστηκαν ότι οι ιδέες του Karl Marx μάς παρέχουν το κλειδί της κατανόησης και του τέλους της γυναικείας καταπίεσης και εκμετάλλευσης. Σήμερα, μολονότι ο σοσιαλισμός είναι πολύ λιγότερο της μόδας απ' ό,τι στο πρόσφατο παρελθόν, η πεποίθηση ότι οι φεμινιστικοί στόχοι δεν μπορούν να διαχωριστούν από τη γενικότερη κοινωνικοοικονομική μεταβολή εξακολουθεί να καταλαμβάνει σημαντικό μέρος της φεμινιστικής σκέψης.

Ενώ κάποιες φεμινίστριες απαίτησαν να ενταχθούν στις «κυρίαρχες» ανδρικές ιδεολογίες, πολλές εδώ και καιρό υποστηρίζουν ότι οι γυναίκες είναι, από σημαντικές απόψεις, διαφορετικές αλλά και ανώτερες από τους άνδρες, και ότι το πρόβλημα που αντιμετωπίζουν δεν είναι οι διακρίσεις ή ο καπιταλισμός αλλά η ανδρική εξουσία. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1960, οι ιδέες αυτές αναπτύχθηκαν μέσα σ' αυτόν το χώρο που έγινε γνωστός ως «ριζοσπαστικός φεμινισμός». Αυτός ο φεμινισμός ισχυριζόταν ότι βασίζεται στα βιώματα και τις ανάγκες των γυναικών, και χρησιμοποίησε την έννοια της *πατριαρχίας* για να υποστηρίξει ότι η εξουσία των ανδρών δεν περιορίζεται στον δημόσιο χώρο της οικονομικής και πολιτικής δραστηριότητας, αλλά χαρακτηρίζει όλες τις σχέσεις μεταξύ των φύλων, περιλαμβανομένων και των πιο στενών σχέσεων, και ότι συντηρείται από ολόκληρη την κουλτούρα μας. Από τη

σκοπία αυτή, η οικογένεια είναι ο βασικός χώρος της πατριαρχικής εξουσίας, η οποία στηρίζεται επίσης στον έλεγχο της γυναικείας σεξουαλικότητας. Ο ισχυρισμός ότι «το προσωπικό είναι πολιτικό» συνεπαγόταν την ευρύτερη αμφισβήτηση των θέσεων της πολιτικής θεωρίας, και μάλιστα συνέβαλε στη γενική επαναθεώρηση της φεμινιστικής σκέψης για τη φύση της εξουσίας και της πολιτικής.

Κάποιες λιγότερο επιφυλακτικές υπέρμαχοι της νέας ριζοσπαστικής φεμινιστικής προσέγγισης υποστήριξαν ότι τα βιώματα των γυναικών υπερβαίνουν τα όρια του έθνους, της τάξης, της εθνότητας και του χρόνου και τις ενώνουν σε μια κοινή γυναικεία αδελφότητα. Όπως και μεγάλο μέρος του λευκού φεμινισμού, η ανάλυση αυτή εν πολλοίς παρέβλεψε ή υποβάθμισε τα βιώματα των μαύρων γυναικών. Όπως θα δούμε, οι ίδιες οι μαύρες γυναίκες εδώ και καιρό επιχειρήσαν να εκφράσουν την ιδιόζουσα φύση της δικής τους κατάστασης, και τα τελευταία χρόνια ο μαύρος φεμινισμός αναδύθηκε ως διακριτή θεωρία που επιδιώκει να διερευνήσει τους σύνθετους τρόπους με τους οποίους αλληλεπιδρούν το κοινωνικό φύλο, η τάξη και η «φυλή»¹. Όπως ο φεμινισμός, ως συνολική αντίληψη, αμφισβητεί την «κυρίαρχη» ανδρική σκέψη, ο μαύρος φεμινισμός αποκάλυψε τους περιορισμούς πολλών υποτιθέμενων καθολικών φεμινιστικών εννοιών. Καταδεικνύει ότι η «φυλή» δεν είναι απλώς ένα ζήτημα που αφορά τους μαύρους, αλλά ένα ζήτημα που επηρεάζει όλους μας.

Η ανάλυση του μαύρου φεμινισμού για τις διαφορές μεταξύ των γυναικών οδηγείται στα άκρα από τις φεμινίστριες που αντλούν από έναν πρόσφατο και ισχυρό κλάδο της φιλοσοφίας γνωστό ως μετανεωτερικότητα. Αυτή η προσέγγιση προσφέρει μια βαθιά αμφισβήτηση των αντιλήψεων του «κοινού νου» για τη φύση της γνώσης και τον κόσμο γύρω μας, και υποστηρίζει ότι την «πραγματικότητα» τη δημιουργούν η γλώσσα κι ο πολιτισμός μάλλον παρά είναι κάτι που απλώς υπάρχει και περιμένει να το κατανοήσουμε. Από τη σκοπιά αυτή, το νόημα του να είσαι γυναίκα (ή άνδρας) ποτέ δεν είναι ορισμένο, και δεν υπάρχουν αντικειμενικά σωστές απαντήσεις στα πολιτικά ζητήματα.

¹ Συνηθίζεται να βάζουμε σε εισαγωγικά τον όρο «φυλή» προκειμένου να δηλώσουμε ότι αναφέρεται μάλλον σε μια κοινωνικά κατασκευασμένη κατηγορία παρά σε μια κατηγορία που είναι εγγενώς προσδιορισμένη και βασίζεται στη βιολογία.

Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορούμε να μιλάμε για «γυναίκες» ή «άνδρες» ως σταθερές πολιτικές ταυτότητες, πόσο μάλλον να ισχυριζόμαστε ότι οι γυναίκες δικαιούνται ίσες ευκαιρίες, ότι υποφέρουν από την πατριαρχική καταπίεση ή ότι θα είναι ελεύθερες μόνο σε μια σοσιαλιστική κοινωνία. Ωστόσο, μπορούμε να εξετάσουμε και να αμφισβητήσουμε τους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζονται οι έμφυλες ταυτότητες. Η επιρροή αυτών των ιδεών στη σύγχρονη φεμινιστική σκέψη ήταν βαθιά και αφορά πολύ περισσότερους από όσους θα αποδέχονταν μια «μετανεωτερική» ετικέτα. Ωστόσο, συνάντησε σθεναρή αντίδραση και θεωρήθηκε μια ελιτίστικη, απολίτικη και εγγενώς συντηρητική θεωρία που απονομιμοποιεί οποιαδήποτε απόπειρα αμφισβήτησης του status quo· έτσι, πολλοί επικριτές θα θεωρούσαν ότι ο «μετανεωτερικός φεμινισμός» είναι μια αντιφατική έννοια.

Όπως και στο παρελθόν, ο σημερινός φεμινισμός είναι μάλλον ένας χώρος έντονων διενέξεων παρά ένα σώμα παραδεδεγμένων αληθειών. Οι θεωρητικές διαφωνίες έχουν όχι μόνο ακαδημαϊκό ενδιαφέρον, αλλά και επιπτώσεις στη φεμινιστική πολιτική πρακτική. Για παράδειγμα, οι υποβόσκουσες θεωρητικές οπτικές θα επιδρούν, είτε οι φεμινίστριες επικεντρώνουν την ενέργειά τους στη συμβατική πολιτική, τα συνδικάτα, τα αντιρατσιστικά κινήματα, τις ομάδες αυτοβοήθειας ή την αποδόμηση των λογοτεχνικών κειμένων, είτε συνεργάζονται με τους άνδρες ή εντάσσονται σε ξεχωριστές οργανώσεις μόνο για γυναίκες. Σ' αυτό το πλαίσιο του συνεχιζόμενου διαλόγου, τα προγενέστερα κείμενα δεν είναι τόσο απλά «νεκρές θεωρίες», διότι τα ζητήματα με τα οποία καταγίνονται είναι συχνά ακόμη άλυτα· αυτό σημαίνει ότι όχι μόνο είναι καθαυτά συναρπαστικά αλλά και συναφή με τη σύγχρονη πολιτική.

Σήμερα, ο δυτικός φεμινισμός ως συνολική αντίληψη συχνά τηρεί αμυντική στάση, και η έμφαση στην περιπλοκότητα και τον κατακερματισμό που τελικά κυριάρχησε σε κάποια τμήματα της φεμινιστικής σκέψης ίσως να φαίνεται καταλυτική, καθιστώντας σχεδόν αδύνατον να πούμε οτιδήποτε για οτιδήποτε σ' έναν κόσμο με διφορούμενα νοήματα και επισφαλώς μεταβαλλόμενες ταυτότητες. Παρ' όλ' αυτά, ο φεμινισμός εξακολουθεί να παράγει συναρπαστικές ιδέες, που υπερβαίνουν τα όρια του συμβατικού πολιτικού διαλόγου, αμφισβητούν τις ισχύουσες αντιλήψεις και επιβάλλουν την ένταξη νέων ζητημάτων στην

ατζέντα. Αυτό σημαίνει ότι η φεμινιστική πολιτική θεωρία δεν μπορεί να «γκετοποιηθεί» τόσο εύκολα, διότι τα ζητήματα που εγείρει έχουν ζωτική σημασία για την όποια αντίληψη της πολιτικής εξουσίας· έτσι, κάθε πολιτική θεωρία που την παραβλέπει είναι αναπόφευκτα μεροληπτική και ανίσχυρη.

Κατά το μεγαλύτερο μέρος της καταγεγραμμένης ιστορίας, η γυναίκα πλέον της υπατάχθηκε κυρίως στην οικογένεια, δε της από τον πατέρα διάλασε και το μέτρο γυναικείας εξουσίας. Αυτό σημαίνει ότι έχουμε ελάχιστη άμεση πρόσβαση σε ό,τι μπορεί να σκεφτόνταν. Παρ' όλα αυτά, οποιόδηποτε ιστοτάχθηκαν οι γυναίκες πιθανότητα υπήρξαν και κάποιες που αντιστάθηκαν, και στις πρώτες γυναίκες διακηρύξεις της γυναικείας ισότητας στην Σκωτία του 17ου αιώνα, μπορούμε να αναγνωρίσουμε ότι υπήρξε μια γυναικεία αντιστάση. Όπως υποστήριξε η Gerda Lerner, κάθε γυναίκα που έγραψε σε αυτή την πρώιμη περίοδο, ή διακηρύσσοντας τη δυνατότητα να απελευθερωθεί από την εκπαίδευση είτε να συμβάλει στην θεολογική, φιλοσοφική και πολιτική ζωή, το επισημαίνει την αντιστάση της, και κατ'εξοχήν της για την εκ θεού αντιστάτική κατάσταση των γυναικών και τη θέση τους προς την ανδρική. Δεν είναι λοιπόν καθόλου περίεργο που κοινό θέμα στα πρώτα κείμενα των γυναικών είναι η κατάσταση εξουθένωσης των Γυναικών προκειμένου να απελευθερωθούν αυτές τις πεποιθήσεις (Lerner, 1993).

Στην αρχή του 15ου αιώνα έλαβε χώρα ένας λαογραφικός δημοσφύς διάλογος, ο οποίος έγινε γνωστός ως *Querelle des Femmes*, για τη θέση των γυναικών και την εξουσία τους στη λογοτεχνία. Η γνωστότερη συγγραφέας που τάχθηκε υπέρ των γυναικών είναι η γαλλίδα Christine de Pisan (1364-περ. 1430), η οποία επικύρωσε το κύρος των διατάξεων των γυναικών και τη συνεισφορά των μεγάλων γυναικών στην ιστορία για να διακηρύξει την έμφυτη αντιστατική ισότητα του φύλου της με τους άνδρες και να υπερασπιστεί τις γυναίκες απέναντι στο μισογυνισμό της λογοτεχνίας της εποχής της και της δημοκρατικής αυθεντίας. Μολονότι